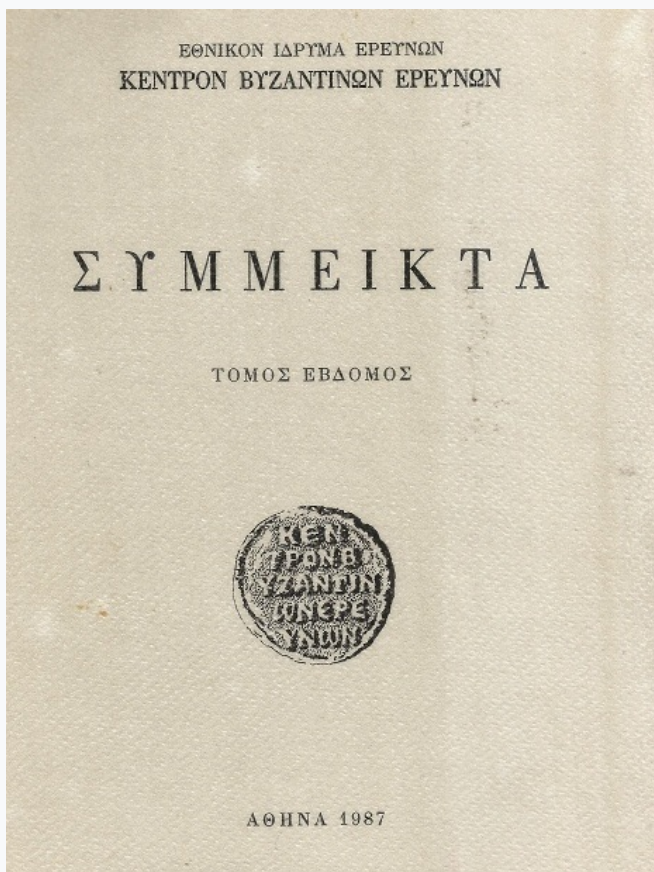

Byzantina Symmeikta

Vol 7 (1987)

SYMMEIKTA 7

Τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο ἔγγραφο γιὰ τὴ θεσσαλικὴ ἐπίσκοπὴ Σταγῶν (τοῦ ἔτους 1163). Ἀνέκδοτα τεμάχια τοῦ ἐγγράφου καὶ μερικὲς πρῶτες παρατηρήσεις

Ἔρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

doi: [10.12681/byzsym.707](https://doi.org/10.12681/byzsym.707)

Copyright © 2014, Ἔρα Λ. ΒΡΑΝΟΥΣΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΒΡΑΝΟΥΣΗ Ἐ. Λ. (1987). Τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο ἔγγραφο γιὰ τὴ θεσσαλικὴ ἐπίσκοπὴ Σταγῶν (τοῦ ἔτους 1163). Ἀνέκδοτα τεμάχια τοῦ ἐγγράφου καὶ μερικὲς πρῶτες παρατηρήσεις. *Byzantina Symmeikta*, 7, 19–32.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.707>

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟ ΣΩΖΟΜΕΝΟ ΕΓΓΡΑΦΟ ΓΙΑ ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΣΤΑΓΩΝ

(τοῦ ἔτους 1163)

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΕΜΑΧΙΑ ΤΟΥ ΕΓΓΡΑΦΟΥ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΡΩΤΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ*

Τὰ ἀρχεῖα τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων μᾶς ἐπιφυλάσσουν ἀκόμη νέα εὐρήματα, ἴσως καὶ κάποιες ἐκπλήξεις.

Στὴν πενταετία 1965-1970 εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ συμμετάσχω κι ἐγὼ στὶς πρῶτες ἐπιστημονικὲς ἀποστολὲς ποὺ πραγματοποιοῦσε τότε στὰ Μετέωρα τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἔλαβα μέρος κυρίως, μαζί με τὸν Διευθυντὴ καὶ συνεργάτες τοῦ Κέντρου, στὴ διερεύνηση τῶν ἀρχείων, τὴν ἀνίχνευση, ταύτιση, περιγραφή, φωτογράφηση κλπ. τῶν βυζαντινῶν καὶ ἄλλων μεσαιωνικῶν ἐγγράφων¹. Ἀσχολήθηκα εἰδικότερα με ὀρισμένες ἐξακριβώσεις σχετιζόμενες με θέματα βυζαντινῆς διπλωματικῆς, ὅπως ἡ γνησιότητα κάποιων γνωστῶν ἤδη ἐγγράφων, ἐπικυρώσεις καὶ σημειώματα στὴν πίσω ὄψη (στὸ verso) τῶν ἐγγράφων, κ.ἄ.²

Στὰ ἀρχεῖα τῆς μονῆς Βαρλαάμ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἰδῶ τέσσερα τεμάχια βυζαντινῶν ἐγγράφων³. Ἐξωτερικὰ γνωρίσματα (χαρτί, μελάνι, γραφή) καὶ

* Τὰ κύρια σημεία αὐτῆς τῆς ἐργασίας, μαζί με κάποιες ἄλλες προεκτάσεις, παρουσιάστηκαν ὡς ἀνακοίνωση στὸ Β' Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο (Θεσσαλονίκη, 26 Μαΐου 1984).

1. Πρβλ. Ν. Βέη, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων*, τόμ. Α, Ἀθήνα 1967, προλεγόμενα Α. Βρανούση, σελ. *48, σημ. 55.

2. Πρβλ. Ε. L. Vranoussi, *Notes sur quelques actes suspects ou faux de l'époque byzantine*, στὸν τόμο *La paléographie grecque et byzantine* (Colloques internationaux du CNRS - N° 559), Παρίσι 1977, σελ. 505-517. Ἐκεῖ (σελ. 509-510 καὶ σελ. 517, πίν. VII) ἐπισημαίνονται κάποιες ἐνδείξεις πλαστότητας ἢ γνησιότητας μετεωρικῶν ἐγγράφων.— Πρβλ. ἐπίσης Ἐρ. Βρανούση, *Δύο ἀφιερωτήρια ἐγγράφα ἐπὶ τῆς Μονῆς Θεοτόκου τῶν Κριβιτζῶν (II'-ΙΔ' αἰ.)*. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς Ἡελοποννήσου, Σύμμεικτα 4 (1981), σελ. 17-47. Τὰ ἐκδιδόμενα ἐκεῖ κείμενα προέρχονται ἀπὸ χειρόγραφο τῶν Μετεώρων.

3. Τὰ τεμάχια αὐτὰ ἦταν περιτυλιγμένα σὲ δύο χωριστὲς δέσμες. Στὴ μία ἀπὸ τὶς δύο δέσμες ὑπῆρχε ἐτικέτα με τὶς ἀκόλουθες ἐνδείξεις: *Ἐγγράφα Ἱ. Μονῆς Βαρλαάμ, ἀρ. 1 (τεμάχιον χρυσοβούλλου ἐπὶ χάρτου)*. Ἡ ἐτικέτα αὐτὴ εἶχε γραφεῖ πολὺ πρόσφατα, ἔταν ἡ Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σαγῶν κατέγραφε τὰ κειμήλια τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων (1951,

έσωτερικά τεκμήρια (ἀναγραφή κτήσεων, παροίκων κλπ.) μὲ ἔπεισαν ὅτι εἶχα μπροστά μου τεμάχια ἐν ὄσ και μόνο ἔγγράφου, ἀκέφαλου και κολοβοῦ. Ὅταν προχώρησα και βρήκα τὴν ἐξωτερική και τὴν ἐσωτερική τους ἀλληλουχία, τὰ ὀνομάτισα Α, Β-Γ, Δ. Ἡ σημερινή κακή κατάσταση τους (μεγάλες φθορές, εὐθρυπτο χαρτί, πού ἀπολεπίζεται στο ζεδίπλωμα, κλπ.) δὲν ἐπέτρεπε πλήρη μεταγραφή, οὔτε ἱκανοποιητική φωτογράφιση. Αὐτὰ θὰ καταστεῖ δυνατὸ νὰ γίνουν μόνον ὅταν προηγηθεῖ εἰδική συντήρηση τοῦ ἔγγράφου¹.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ πρώτη προσέγγιση στο θέμα και στὰ προβλήματα πού θέτει τὸ ἔγγραφο.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ — Πρόκειται γιὰ τέσσερα ξεχωριστὰ τεμάχια ἔγγράφου (Α, Β, Γ, Δ). Εἶναι ἀπὸ χαρτί, τὸ χαρτί ἐκεῖνο πού συναντᾶμε σὲ ἔγγραφα τῆς αὐτοκρατορικής γραμματείας ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνα. Εἶχε ἀπορροφήσει κάποτε πολλή ὑγρασία, ἔπειτα στέγνωσε, συρρικνώθηκε, δημιουργήθηκαν ρωγμές, ἀπολεπίσεις κλπ., και σήμερα θρυμματίζεται. Φθορές ἀπὸ τὴν ὑγρασία και ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες διπλώσεις. Μιὰ κάθετη δίπλωση στὴ μέση, κατὰ μῆκος τοῦ ἔγγράφου, προκάλεσε τὶς περισσότερες ζημιές: σχισίματα πού παρέσυραν ὀλόκληρα κομμάτια χαρτιοῦ. Σχισίματα στὰ περιθώρια, στίγματα και μεγάλες κηλίδες ἀπὸ τὴν ὑγρασία, γράμματα πού ἔχουν ἐκπέσει, κτλ.

Εἰδικότερα, τὸ τεμάχιο Α, ἀκέφαλο και κολοβό, ἔχει μῆκος 99 ἐκ. και πλάτος περίπου 34,5 ἐκ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια χαρτιοῦ. Τὸ πάνω ἔχει κολληθεῖ στο κάτω. Σωζόμενοι στίχοι: 56.

Τὰ τεμάχια Β και Γ εἶναι τὸ ἀριστερὸ και τὸ δεξιὸ μέρος ἑνὸς τμήματος τοῦ ἔγγράφου, πού τὰ διεχώρισε τὸ ἐνδιάμεσο χάσμα. Περιέχουν 12 στίχους κειμένου. Ἀπὸ τὴν κάθετη δίπλωση τοῦ ἔγγράφου δημιουργήθηκε σχισμὴ στο μέσον, φαγώθηκε τὸ χαρτί δεξιά και ἀριστερὰ τῆς σχισμῆς, και ἔτσι λείπουν ἀρκετὰ γράμματα στὴ μέση τῶν 12 αὐτῶν στίχων. Παρὰ τὶς μεγάλες φθορές, τὰ χάσματα κτλ., μπόρεσα νὰ συμπεράνω ὅτι τὸ κείμενο τῶν τεμαχίων Β-Γ ἀποτελεῖ σ υ ν ἔ χ ρ ι α τοῦ κειμένου τοῦ Α (ἴσως ἔχουν χαθεῖ κάποιοι στίχοι στὰ ἐνδιάμεσα). Μέγιστο μῆκος τῶν τεμαχίων Β-Γ: 22 ἐκ. Σωζόμενοι στίχοι: 12.

Τὸ τεμάχιο Δ ἔχει ὑποστει κι αὐτὸ μεγάλες φθορές στὴ μέση ἀπὸ σχισίμο κατὰ τὴν κάθετη δίπλωση τοῦ ἔγγράφου. Λείπουν πολλὰ γράμματα στὴ μέση

1953, 1959— γιὰ τὶς καταγραφὲς ἐλεύθες βλ. Βέη, ὀ.π., προλεγόμενα Β ρ α ν ο ῦ σ η, σελ. *45.

1. Ἐγινε μόνο μιὰ πρώτη και πρόχειρη φωτογράφιση, χωρίς νὰ ἐπιχειρηθεῖ πλῆρες ζεδίπλωμα τοῦ ἔγγράφου, χωρίς νὰ προσεχαριστεῖ γιὰ νὰ ἰσιώσουν οἱ πολλές συρρικνώσεις τοῦ χαρτιοῦ, χωρίς ν' ἀφαιρεθοῦν καπνίδες και σκόνες πού ἔχουν ἐπικαθῆσει, κτλ.— Ὅπως εἶναι ἀδύνατη σήμερα ἡ πλήρης μεταγραφή, ἔτσι και ἡ περιγραφή πού δίνω ἔχει κάποιες ἐλλείψεις.

τῶν στίχων. Εἶναι ἀκέφαλο καὶ κολοβό. Σημερινὸ μῆκος: 51 ἐκ. Σωζόμενοι στίχοι: 34.

Ἄπο τῆ μελέτη τοῦ περιεχομένου τοῦ Δ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνει πόσοι ἀκριβῶς στίχοι ἔχουν ἐκπέσει ἀνάμεσα στὸ κείμενο τῶν Β-Γ καὶ στὸ κείμενο τοῦ Δ.

Ἄλλα τὰ τεμάχια ἔχουν τὸ ἴδιο μ ε λ ά ν ι: καστανόμαυρο, ξεθωριασμένο ἀπὸ τὴν πολυκαιρία. Γ ρ α φ ῆ πολὺ ἐπιμελημένη ἀπὸ γραφέα ἐγγράμματο. Βραχυγραφίες πολλές, αὐτὲς ποὺ συναντᾶμε σὲ βυζαντινὰ ἔγγραφα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰ. καὶ πέρα. Δὲν ὑπάρχουν ὀρθογραφικὰ σφάλματα.

Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, τὸ σ υ ν ο λ ι κ ὸ μ ῆ κ ο ς τῶν τεμαχίων Α, Β-Γ, Δ εἶναι σήμερα (99+22+51=) 172 ἐκ. Τὸ π λ ά τ ο ς κυμαίνεται (ὅπου σώζονται περιθώρια) στὰ 34-35 ἐκ. Σωζόμενοι συνολικὰ σ τ ί χ ο ι : (56+12+34=) 102.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ καὶ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ — Τὸ ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ αὐτὸ ἔγγραφο δὲν φέρει καμιὰ χ ρ ο ν ο λ ο γ ι κ ῆ ἔ ν δ ε ι ξ ῆ. Πουθενὰ ἐπίσης μέσα στὸ κείμενο δὲν συναντᾶμε κάποιο χαρακτηρισμό, γιὰ νὰ προσδιορίσουμε τὸ ε ἶ δ ο ς τοῦ ἐγγράφου. Ἐπισημαίνω ὡστόσο τὶς λέξεις: ἀνεγραψάμεθα (Α στ. 37, 52, Β-Γ στ. 5, Δ στ. 8, 15), παραδεδώκαμεν (Α στ. 51, Δ στ. 3, 15), περιορισμός (Α στ. 55, Δ στ. 18, κ.ἄ.).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ — Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐγγράφου, ὅπως εἶπαμε, λείπει. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι μᾶς λείπει ἡ βασικὴ αὐτὴ ἀφετηρία, παρὰ τὰ μεγάλα χάσματα καὶ τὰ πολλὰ δυσανάγνωστα σημεῖα, μπορῶ, νομίζω, νὰ συνοψίσω (ἔστω καὶ μὲ πολλὰ κενὰ στὰ ἐνδιάμεσα) τὸ π ε ρ ι ε χ ὸ μ ε ν ο τοῦ ἐγγράφου: Στους πρώτους σωζόμενους στίχους οἱ λέξεις ποὺ διακρίνονται δείχνουν ὅτι γίνεται λόγος γιὰ ἓνα κοινὸ χρυσόβουλλο τοῦ τότε αὐτοκράτορα ὑπὲρ τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ πασῶν τῶν ἁγίων [ἐκκλησιῶν] (Α, στ. 3-5).— Μὲ βάση αὐτοκρατορικὸ ἔγγραφο ἢ ἐκκλησία [= ἢ Ἐπισκοπὴ Σταγῶν, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ παρακάτω] δικαιούται νὰ κατέχει τριακονταεὶς κληρικοπαροίκους καὶ γῆν [χιλίων μοδίων, ὅπως διαβάζουμε παρακάτω], ποὺ τῆς «παρέδωσε» ὁ χαρτουλάριος [...].— Στὸν συντάκτη τοῦ παρόντος ἐγγράφου παρουσίασαν καὶ τὸ προβὰν [πρακτικόν] ποὺ εἶχε καταρτίσει γιὰ τὴν [ἴδια, προφανῶς] ἐπισκοπὴ ὁ χαρτουλάριος Βασίλειος [...], ὁ ὁποῖος μὲ τὸ ἔγγραφο ἐκεῖνο «παρέδωσε» τοὺς 36 κληρικοπαροίκους μαζί μὲ τὴ γῆ τους, καθὼς καὶ γῆ χιλίων μοδίων στὸ χωρίον Κοβέλ[τζιον], γῆ ποὺ εἶχε παραχωρηθεῖ, πέρα ἀπὸ τὰ ἄλλα, παρὰ τῶν μνημονευθέντων [ἄνωθι?] βασιλέων (Α, στ. 10-14).— Ἄλλα αὐτὰ τὰ δικαιώματα ἀναθεωρήθηκαν τώρα, ἔγινε γενικὴ ἐπανεξέταση τῶν κτήσεων τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τὸν συντάκτη τοῦ ἐγγράφου καὶ δηλώνονται σὲ δικό του πρακτικόν (Α, στ. 14-16).

Με βάση τὰ παραπάνω, ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου θὰ ἀφήσει στὴν ἐκκλησία ὅσα τῆς ἀνήκουν. Ἀλλὰ ὅσα εἶναι ἴσως ἐπέκεινα, θὰ τὰ ἀποσπάσει καὶ θὰ τὰ ἀποδώσει στὸ δημόσιο, σύμφωνα μὲ τὸ καταστρωθὲν [ἄνωθι;] βασιλικὸν πρόσταγμα, ποῦ εἶχε ἐκδοθεῖ γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς περιουσίας τῶν ἐκκλησιῶν καὶ πρὸς χειροαγογίαν καὶ καθόλου ἐλευθερίαν τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχιερέων (Α, στ. 16-22).— Ἀκολουθοῦν ὀνομαστικὲς ἀναγραφὲς κληρικοπαροίκων, παροίκων, προσκαθημένων, καὶ προσδιορισμὸς ἐδαφικῶν συνόρων (περιορισμοί):

Χωρίον ὕπερ κάστρον Σταγῶν ἐγχωρίως ἐπονομάζεται καὶ βρίσκεται στοὺς πρό[ποδες] τῆς ἐπισκοπῆς: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ κληρικοπαροίκων (ἀκτημόνων, βοιδάτων, ζευγαράτων), δέκα τουλάχιστον¹, ποῦ χαρακτηρίζονται ὡς κληρ[ικοί] τῇ ἀγιοτάτῃ ἐπισκοπῇ ἐκδουλεύοντες (Α, στ. 22-37).

Χωρίον ὁ Κόζερος: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ 15 προσκαθημένων παροίκων (ἀκτημόνων, βοιδάτων, ζευγαράτων) μὲ τὶς κτήσεις τους (Α, στ. 37-56).

Παραδόθηκε ἐπίσης τὸ χωρίον ὁ Κόζερος, τοῦ ὁποῦ περιγράφεται ὁ «περιορισμὸς»: ξεκινᾷ ἀπὸ τῆ Βρύση τοῦ Μαύρου Νεροῦ, κατεβαίνει πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τοῦ Ἡμέρου Κλίματος, περνᾷ ἀπὸ τὸ Γάβροβο, διαιρεῖ τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Μέρτζι [...], φτάνει ὡς τὸ βουνὸ Κόζιακα, πρὸς ἄρκτον συναντᾷ πλάτανο, στὴ συνέχεια τὸν κοζεριτικὸ μύλο, ἐργαστήρια, τὸν ποταμὸ Βοβό[...]/ καὶ κλείνει στὴ Βρύση τοῦ Μαύρου Νεροῦ, ἀπὸ ὅπου καὶ ἄρχισε (Α, στ. 55-57 καὶ Β-Γ, στ. 1-5).

Χωρίον Γάβροβο: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ δέκα περίπου προσκαθημένων, βοιδάτων, ζευγαράτων ἢ ἀκτημόνων (Β-Γ, στ. 5-12).

[...] *Χωρίον Βελεμίσθιν: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ δύο (τουλάχιστον) προσκαθημένων (Δ, στ. 1-3).— Παραδόθηκαν ἐπίσης στὴν ἐπισκοπῇ τὰ μυλοτόπια τῆς περιοχῆς Ὁροχοβιάνων, ἀμπελώνες [...], μυλικὸ ἐργαστήρι καὶ ὅσα κατεῖχε ὡς τότε ἡ ἐπισκοπῇ πακτωτικῶς (Δ, στ. 3-8).*

Χωρίον Κοβέλτζιν: ὀνομαστικὴ ἀναγραφὴ 11 περίπου παροίκων (βοιδάτων, ζευγαράτων) (Δ, στ. 8-15).

Ἀνακεφαλαιώνοντας ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου γράφει ὅτι παραδόθηκαν στὴν ἐπισκοπῇ 46 κληρικοπάροικοι ζευγαράτοι (Δ, στ. 15-17).

Ἀκολουθεῖ «περιορισμὸς» τῆς γῆς [...], τὴν ὁποία ἤδη κατέχει ἡ ἐπισκοπῇ: ἀπὸ τὴν πόδωσιν τοῦ βουνοῦ Πεσκά κοντὰ στὸ ρυάκι, προχωρεῖ πρὸς ἀμπέλια τοῦ χωρίου Σθλάτινα τοῦ ἀπὸ τῶν Τρικάλων, διαιρεῖ τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Σθλάτινα, φτάνει ὡς τὸ χωρίον Τραποχούμιστα μέσα στὸν κάμπο δυτικὰ [...], διαιρεῖ τὰ δίκαια τοῦ χωρίου Τζεροντζόβον [...]. (Δ, στ. 17-34).— Ἡ συνέχεια λείπει.

1. Ἐπειδὴ ὑπάρχουν πολλὲς φθορὲς, ὅπως εἶπα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀναγραφόμενων κληρικοπαροίκων, παροίκων κτλ., δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθεῖ μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις.

Τὸ περιεχόμενο τῶν τεσσάρων αὐτῶν τεμαχίων —κείμενο χωρὶς ἀρχή, χωρὶς τέλος καὶ μὲ πολλά χάσματα στὰ ἐνδιάμεσα— παρέχει ἀρκετὰ στοιχεῖα πού μου ἐπέτρεψαν νὰ προσδιορίσω κάπως τὸ εἶδος τοῦ ἐγγράφου στὸ ὁποῖο ἀνήκαν. Τὰ μνημονεύμενα τοπωνύμια (κάστρον Σταγῶν κ.ἄ.), οἱ κληρικοπάροικοι τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος, καὶ ἄλλα, ἔδειχναν ὅτι τὰ ἀταύτιστα αὐτὰ τεμάχια ἀνήκαν σὲ βυζαντινὸ ἐγγραφο ἀναφερόμενο στὰ «δίκαια» τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν.

Ὅλα αὐτὰ θύμιζαν τὸ πρόσφατα τότε δημοσιευμένο παρόμοιου περιεχομένου ἐγγραφο πού εἶχε παρουσιάσει ὁ Ch. Astruc¹. Ὁ γνωστὸς Γάλλος ἑλληνιστής, δεινὸς παλαιογράφος καὶ κωδικολόγος, εἶχε παρουσιάσει σὲ διπλωματικὴ ἔκδοση καὶ μὲ πλουσιότατο ἱστορικὸ σχολιασμό², ἓνα ἀκέφαλο βυζαντινὸ ἐγγραφο τοῦ ἔτους 1163, σωζόμενο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιῶ.

Τὸ παρισινὸ αὐτὸ ἐγγραφο, ἀκέφαλο, ἔχει μῆκος 107,5 ἐκ. καὶ πλάτος 35 ἐκ. Διασώζει 55 στίχους. Εἶναι ἀπὸ χαρτὶ βομβύκινο πού ξεφτάει. Ἐχει ὑποστειῖ φθορὲς ἀπὸ τὴν ὑγρασία, ἔχει σχισίματα, κτλ. Μελάνι καστανόμαυρο. Γραφὴ ἐπιμελημένη, ἀπὸ γραφέα ἐγγράμματο, χωρὶς ὀρθογραφικὰ σφάλματα. Εἶναι μιὰ διάγνωσις, πού ἀναφέρεται στὴν παραχώρηση 46 κληρικοπαροίκων στὴν ἐπισκοπὴ Σταγῶν καὶ χιλίων περίπου μοδίων γῆς³.

Τὸ ἐγγραφο αὐτὸ φέρει τὴ χρονολογία Ἀπρίλιος 6671 (=1163) καὶ δύο ἰδιόχειρες ὑπογραφὲς βυζαντινῶν ἀξιωματούχων. Τὸ ὑπογράφουν ὁ Ἰωάννης Ἀθανασόπουλος καὶ κάποιος Θεόδωρος ὁ Π. . .⁴, ἀνάξιοι δοῦλοι τοῦ βασιλέως», κτλ. Στὸ κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου διακρίνονται καὶ ἴχνη ὀπῶν, ὅπου περνοῦσε τὸ νῆμα πού συγκρατοῦσε τὴν κρεμασμένη σφραγίδα τοῦ ἐγγράφου, σφραγίδα πού δὲν ἔχει διασωθεῖ.

Ἡ ἀντιπαραβολὴ καὶ συνεζέταση τῶν τεσσάρων τεμαχίων τῆς μονῆς Βαρλαάμ μὲ τὸ ἐγγραφο τοῦ Παρισιῶ μὲ ὀδήγησαν στὴ διαπίστωση ὅτι ὅλα συναποτελοῦσαν κάποτε ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἐγγραφο. Πα-

1. Charles Astruc, *Un document inédit de 1163 sur l'évêché thessalien de Stagi*, BCH 83 (1959), σελ. 206-246.— Στις παρακάτω παραπομπές: Astruc, *Stagi*.

2. Πρβλ. καὶ N. Svoronos, *Les privilèges de l'Église à l'époque des Comnènes: Un rescrit inédit de Manuel Ier Comnène*, TM 1 (1965), σελ. 364-365 καὶ 374.— Στις παρακάτω παραπομπές: Svoronos, *Rescrit*.

3. Astruc, *Stagi*, σελ. 209-212.

4. Ὁ Astruc (*Stagi*, σελ. 228, σημ. 6) ἀναρωτήθηκε μήπως ἡ δευτέρα ὑπογραφή τοῦ ἐγγράφου Θεόδωρος ὁ Π. . . θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει στὸν γνωστὸ ἀξιωματοῦχο τῆς ἐποχῆς Θεόδωρο τὸν Παντεχνῆ. Τελικὰ ὅμως μᾶλλον τὸ ἀποκλείει.— Προσθέτω ὅτι ἰδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ Θεόδωρου Παντεχνῆ (πού δὲν μοιάζει καθόλου μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ παρισινῶ ἐγγράφου) διασώζει πρόσταξις τοῦ Μανουὴλ τοῦ ἔτους 1176: βλ. "Ε. Βρανούση, *Ἐγγραφα Πάτριον*, ἀρ. 22, στ. 32, καὶ πίν. 46).

ρόμοιο τὸ περιεχόμενο, πολλὰ τὰ κοινὰ σημεῖα. ἴδιο τὸ χαρτί. ἴδιο πλάτος, ἴδια γραφή.

Ἡ παραπέρα συνεζέταση πείθει ὅτι τὰ τέσσερα τεμάχια τῆς μονῆς Βαρλαάμ προηγούνται καὶ ὅτι τὸ ἀκέφαλο παρισινὸ ἔγγραφο ἀποτελεῖ τὴ συνέχεια καὶ τὸ τέλος τοῦ ὅλου ἐγγράφου.

Ἔτσι, τὸ σύνολο τοῦ ἐγγράφου (ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἀκέφαλο) φτάνει σήμερα σὲ συνολικὸ μῆκος τὰ 2 μέτρα καὶ 79,5 ἑκατοστὰ (στὰ Μετέωρα 1,720 + 1,075 στὸ Παρίσι = 2,795) καὶ διασώζει συνολικὰ 157 στίχους (στὰ Μετέωρα 102+55 στὸ Παρίσι).

Πῶς καὶ πότε ἀκριβῶς τὸ ἀκέφαλο κάτω μέρος τοῦ ἐγγράφου φυγαδεύτηκε ἀπὸ τὴ Θεσσαλία δὲν εἶναι γνωστό. Ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ τὸ ἀπέκτησε τὸ 1944 — δωρεὰ ἐνὸς συλλέκτη, ὁ ὁποῖος τὸ εἶχε ἀγοράσει τὸ 1929 στὸ Λονδίνο μαζὶ μὲ μιὰ συλλογὴ κοπτικῶν χειρογράφων, ποῦ ἀνήκαν σὲ Ἄγγλο συλλέκτη. Στὸ τμήμα ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Bibliothèque Nationale πέρασε μόλις τὸ 1958 καὶ καταλογογραφήθηκε ὡς *Suppl. Grec 1371*.¹

Ἐναν αἰῶνα νωρίτερα, ὁ γνωστός Ρῶσσος ἀρχιμανδρίτης Πορφύριος Uspensky, ποῦ ἐπισκέφθηκε τὰ Μετέωρα τὸ 1859, εἶδε στὴ Μονὴ Βαρλαάμ ἓνα ἔγγραφο ποῦ τὸ περιεχόμενό του, ὅπως τὸ συνοψίζει, καὶ ἡ χρονολογία του (6671—1163) συμπίπτουν μὲ τὸ ἔγγραφο ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ. Τὰ γραφόμενα τοῦ Uspensky εἶναι πολὺ συνοπτικά: λείπουν οἱ διαστάσεις τοῦ ἐγγράφου καὶ ἄλλες λεπτομέρειες· σημειώνεται ὅτι τὸ ἔγγραφο ἔχει ὑποστεί φθορὰς ἀπὸ τὴν ὑγρασία, δὲν σημειώνεται ὅμως ἂν ἦταν ἤδη ἀκέφαλο κτλ.²

Ὁ Ν. Βέης, παρουσιάζοντας τὸ 1910 τὰ πρόσφατα τότε εὐρήματα τῶν μετεωρικῶν ἐρευνῶν του, δίνει ἓναν συνοπτικὸν κατάλογο 95 ἐγγράφων καὶ πρῶτον στὸν κατάλογο σημειώνει: α' Απογραφή, διεξοδικωτάτη καὶ λεπτομερής, τῶν κτημάτων τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν. . . , τοῦ ἔτους 1162/3. Δυστυχῶς ἀκέφαλος καὶ κολοβή»³. Πρόκειται, ἀσφαλῶς, γιὰ τὸ ἔγγραφο ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ.

1. Πρώτη παρουσίαση στὸν κατάλογο τῶν Ch. Astruc καὶ M.-L. Gonasty, *Le Supplément Grec*, τόμ. Γ', Παρίσι 1960, σελ. 694-697, ἀρ. 1371. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς ἀπόκτησης τοῦ ἐγγράφου ἀπὸ τὴν Ἐθν. Βιβλιοθήκη, τοὺς προηγούμενους κατόχους του κτλ., βλ. καὶ Astruc, *Stagi*, σελ. 208-209.

2. P. Uspenskiĵ, *Vostok Christianskiĵ. — Putesestvie o Meteorskie i Osoolimpijskie monastiri o Fessali . . . o 1859 godu . . .* Pod redakcieju P. A. Syrku, Πετρούπολη 1896, σελ. 363.—Ὁ Astruc (*Stagi*, σελ. 207, σημ. 3) γράφει ὅτι, ἀφοῦ ὁ Uspensky δὲν σημειώνει τίποτε σχετικὸ, θὰ μπορούσε κανεὶς, μὲ κάποια ἐπιφύλαξι, πάντα, νὰ συμπεράνει ὅτι τὸ ἔγγραφο μᾶς σωζόταν τότε στὰ Μετέωρα ἀκέφαλο. Δὲν συμμερίζομαι αὐτὴ τὴν ἀποψη.—Γιὰ τὴν ἐπίσκεψιν καὶ τίς ἐργασίας τοῦ Uspensky στὰ Μετέωρα βλ. καὶ Βέης, ὅ.π., προλεγόμενα Βρανούση, σελ. *38, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

3. Ν. Βέης, *Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς Μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909*, Ἀθήνα 1910, σελ. 50, ἀρ. 1.

Γιὰ νὰ τὸ χαρακτηρίξει ὅμως ὁ Βέης κολοβό, σημαίνει ὅτι δὲν εἶχε βρεῖ τότε στὰ Μετέωρα καὶ τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐγγράφου, αὐτὸ πού βρίσκεται σήμερα στὸ Παρίσι. Εἶχε βρεῖ μόνο τὸ ἐπάνω μέρος, ἀκέφαλο, αὐτὸ πού σώζεται καὶ σήμερα (σὲ τέσσερα τεμάχια) στὴ μονὴ Βαρλαάμ, τὸ ὁποῖο συσχέτισε μὲ τὸ παρόμοιο ἐγγράφο πού εἶχε ἐπισημάνει ὁ Uspensky, καὶ ἀπὸ τὸν Uspensky παρέλαβε, ὑποθέτω, τὴ χρονολογία. (Ὁ Uspensky εἶχε σημειώσει μόνον τὸ ἔτος: 6671=1163, χωρὶς μῆνα· γι' αὐτὸ ὁ Βέης ἀπέδωσε τὸ 6671 μὲ τὸ 1162/3).

Ἐπομένως, τὸ κάτω τμήμα τοῦ ἐγγράφου, τὸ ὁποῖο πρὶν ἀπὸ τὸ 1929 βρισκόταν στὴν Ἀγγλία καὶ τὸ 1944 περιῆλθε στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ, εἶχε φυγαδευτεῖ ἀπὸ τὰ Μετέωρα μετὰ τὸ 1859 (ὅποτε τὸ εἶδε ἐκεῖ ὁ Uspensky) καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1908 (ὅποτε ἄρχισε τὶς ἐρευνές του στὰ Μετέωρα ὁ Βέης).

*

Μερικὲς πρῶτες παρατηρήσεις μὲ βάση τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου, ὅπως συμπληρώνεται τώρα:

Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις, στὴν ἀρχὴ τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ συντάκτης τοὺς καταχώριζε τὸ κείμενον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου μὲ τὸ ὁποῖο ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ ἀνέθετε τὴν ἐντολὴ νὰ διενεργήσει ὅσα διενεργεῖ, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξέθετε ἔπειτα παρακάτω μὲ κάθε λεπτομέρεια.

Ἡ ἐλλείπουσα σήμερα ἀρχὴ τῆς διαγνώσεως τῶν ἀναγραφῶν Ἰωάννη Ἀθανασόπουλου καὶ Θεόδωρου Π. περιεῖχε, ἀσφαλῶς, τὸ κείμενον ἑνὸς τέτοιου ἐγγράφου. Ἦταν ὁ βασιλικὸς ὀρισμὸς μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Μανουὴλ ἔδινε ἐντολὴ στοὺς ἀναγραφεῖς νὰ προβοῦν σὲ ἐπανελέγχο τῶν κτήσεων τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν καὶ νὰ συντάξουν τὴν παροῦσα διάγνωση καὶ σχετικὸ πρακτικόν.

Στὴ συνέχεια (στὸ κείμενον αὐτὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐγγράφου, ἡ ὁποία λείπει) οἱ ἀναγραφεῖς θὰ ἔγραφαν ὅτι, εἰς ἐφαρμογὴν τῶν ἀνωτέρω, ἤρθαν ἐπὶ τόπου καὶ διερεύνησαν τὴν ὑπόθεσιν. Ἀκολουθοῦσε, ἀσφαλῶς, λεπτομερὴς ἔκθεσις: ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν τοὺς παρουσίασε τοὺς τίτλους πού κατεῖχε ἢ ἐπισκοπῆ του, «παλαιγενῆ γράμματα» προγενεστέρων αὐτοκρατόρων, κ.ἄ.

Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ ἐγγράφου μας —τὸ προεισαγωγικόν, ἃς ποῦμε— δὲν σώζεται. Στὸ κάτω ὅμως μέρος τοῦ ἐγγράφου, πού ἐκδίδει ὁ Astruc, μνημονεύονται:¹

α'— χρυσόβουλλα τῶν «ἀοιδίμων» αὐτοκρατόρων Νικηφόρου Γ' τοῦ Βοτανειάτη (1078-1081) καὶ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ (1081-1118).

1. Πρὸς. Astruc, *Stagi*, σελ. 233 κ.έ.

β' - χρυσόβουλλο του τότε αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού «γεγονός επί πάσαις ταῖς κατὰ τε τὴν ἀνατολὴν καὶ δύσιν ἐπισκοπαῖς» [τοῦ ἔτους 1148].
 γ' - «ἐπικυρωτικὰ προστάγματα» τοῦ ἴδιου αυτοκράτορα [ἀπολυθέντα, προφανῶς, μετὰ τὸ 1148].

δ' - ἕνας ὀρισμὸς τοῦ ἴδιου αυτοκράτορα [μετὰ τὸ 1148].

ε' - ἕνα πρακτικὸν παραδόσεως τοῦ χαρτουλαρίου Βασιλείου Τζιντζιλούκη, ὁ ὁποῖος εἶχε διενεργήσει [μετὰ τὸ 1148 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ 1163] τὴν «ἀναγραφὴν τοῦ θέματος Σεββίων».

Στὰ τεμάχια ποὺ σώζονται στὴ Μονὴ Βαρλαάμ (καὶ ποὺ ἡ πλήρης μεταγραφὴ τους δὲν εἶναι ἀκόμη δυνατή, ὅπως εἶπα) διακρίνω:

— . . . τὸν κοινῶς γενοῦτα [. . . τοῦ] αυτοκράτορος ἡμῶν χρυσόβουλλον λόγον κλπ. (Α, στ. 3-4).

. . . τοῦ χαρτουλαρίου παραδοθέντας [. . .] τριάκοντα εἴς κληρικοπαροίκους καὶ . . . (Α, στ. 9-10).

— . . . μεγαλοδοξοτάτον χαρτουλαρίου κῆρ Βασιλείου . . . (Α, στ. 11).

Μνημονεύονται δηλαδὴ καὶ ἐδῶ μερικὰ ἀπὸ τὰ «παιλαιγενῆ γράμματα» ποὺ παρουσίασε ὁ διαληφθεὶς θεοφιλὴς ἐπίσκοπος (Α, στ. 7), γράμματα τῶν μνημορευθέντων [ἄνωθι?] βασιλέων ἡμῶν (Α, στ. 13-14), κλπ.

Μιὰ ἄλλη φράση ποὺ διαβάζω στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τεμάχια τῆς μονῆς Βαρλαάμ συνοψίζει τὸ ἔργο ποὺ εἶχαν ἀναλάβει νὰ διεκπεραιώσουν οἱ δύο ἀναγραφεῖς τοῦ 1163: . . . ἐφροντίσαμεν αὐτοὶ καὶ πραγματικῶς ἐξετάσαι πάντα τὰ τῆ ἐπισκοπῆ διαφέροντα καὶ διὰ πρακτικοῦ ἡμετέρου ταῦτα δηλοποιήσθαι¹ καὶ τὰ μὲν εὐλόγως προσόντα τῆ ἐκκλησίᾳ | εἶσαι παρ' αὐτῆ, τὰ δὲ ἐπέκεινα ἴσως ἀποσπάσαι καὶ τῷ δημοσίῳ προσαφιερῶσαι, κατὰ τὴν περίληψιν | [τοῦ ἄνωθι | ?] ἐγκαταστροφέντος θείου καὶ βασιλικοῦ προσκενητοῦ προστάγματος . . . (Α, στ. 16-19).

¹ Ἀπὸ τὰ παραπάνω, σὲ συνδυασμὸ μὲ ἕσα ἄλλα προκύπτουν ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τοῦ δημοσιευμένου κάτω μέρους καὶ τῶν ἀνεκδότων τμημάτων τοῦ ἐγγράφου, μποροῦμε νὰ ἀνακεφαλαιώσουμε τὸ ἱστορικὸ τοῦ ζητήματος:

Ἄ) Ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν (ποὺ δὲν καπονομάζεται στὸ σωζόμενον κείμενο), λίγα πρὶν ἀπὸ τὸ 1163, εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν αυτοκράτορα Μανουήλ νὰ ἐφαρμοστοῦν ἕσα περιεῖχε τὸ πρακτικὸ τοῦ χαρτουλαρίου Βασιλείου Τζιντζιλούκη, δηλ. νὰ παραδοθοῦν 46 κληρικοπάροικοι ζευγαρεῖς μὲ τὴ γῆ τους, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ φορολογικὰς ἐπιβάρυνσεις, καὶ 1000 μόδιαι γῆς ποὺ κατεῖχε ἡ ἐπισκοπὴ δυνάμει ἐγγράφων καὶ ἄλλων προγενεστέρων αυτοκρατόρων (Α, στ. 13-14). Ἄλλὰ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἴτησιν τοῦ ἐπισκόπου Σταγῶν, ἴσως καὶ οἱ

1. Ἡ γ. δηλοποιήσθαι εἶναι τὸ μόνον ὀρθογραφικὸ λάθος στὸ κείμενον τοῦ ἐγγράφου, ὅσο εἶχω διαβάσει. Εἶναι ἐνδεχόμενον ὁ γραφέας νὰ ἤθελε νὰ γράψῃ δηλοποιήσασθαι

ἀναγραφεῖς εἶχαν λάβει ἐντολὲς νὰ προβοῦν σὲ γενικότερο ἔλεγχο καὶ ἀναγραφή τῆς εὐρύτερης ἐκείνης περιοχῆς.

Ὅπως ὑποδηλώνει τὸ ἔγγραφο μας, ὁ Τζιντζιλούκης εἶχε παραδώσει ὡς τότε μόνο 36 κληρικοπαροίκους (Α, στ. 9-10 καὶ 12). Ἀντὶ γιὰ 9 κληρικοπαροίκους εἶχε παραδώσει τὸ χωρίον Κνίνα¹.

Οἱ ἀναγραφεῖς Ἰωάννης Ἀθανασόπουλος καὶ Θεόδωρος Π. ἐπισκέφτηκαν τὴν περιοχὴ. Ἀλλὰ προχώρησαν σὲ ἐξ ὑπαρχῆς ἔλεγχου τῶν κτήσεων καὶ προνομίων τῆς ἐπισκοπῆς μὲ βάση τοὺς τίτλους ἰδιοκτησίας πού τοὺς ἐπέδειξε, ὅπως εἶπαμε, ὁ ἐπίσκοπος.

Ἐπικαλοῦνται ἰδιαίτερα τὸ κοινὸν λεγόμενον χρυσόβουλλον τοῦ Μανουήλ, τὸ ὁποῖο καὶ μνημονεύεται δύο φορές: Α, στ. 3-5 καὶ ἐκδ. Astruc, στ. 26-27.

Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν γνωστὸ χρυσόβουλλο λόγο πού λέγεται καὶ *ιατῆρ* καὶ ἀπολύθηκε τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1143². Τὸ χρυσόβουλλο ἐκεῖνο προάσπιζε τὶς κτήσεις ὄλων τῶν ἐπισκοπῶν καὶ ἐκκλησιῶν τοῦ κράτους ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν φορολογικῶν ὑπαλλήλων, ἀλλὰ μὲ μιὰ προϋπόθεση: νὰ ἐπιδεικνύονται τίτλοι ἰδιοκτησίας. Αὐτὰ τὰ εἶχε ὑπόψη ὁ ἐπίσκοπος Σταγῶν, γι' αὐτὸ καὶ εἶχε προσκομίσει ὄσα σχετικὰ ἔγγραφα διέθετε.

Οἱ ἀναγραφεῖς ὁμως ὑπογραμμίζουν ὅτι θὰ ἐνεργήσουν ἔτσι, ὥστε τὰ μὲν εὐλόγως προσόντα τῇ ἐκκλησίᾳ εἶσαι παρ' αὐτῆ, τὰ δὲ ἐπέκεινα ἴσως, ἀποσπάσαι καὶ τῷ δημοσίῳ προσαφιερῶσαι (Α, στ. 17-22). Ἡ φράση αὐτὴ θυμίζει μιὰ διάταξη πού περιέχεται σὲ ἓνα ἄλλο χρυσόβουλλο τοῦ Μανουήλ, μεταγενέστερο ἀπὸ τὸν «ιατῆρα», χρυσόβουλλο πού ἀπολύθηκε τὸν Μάρτιο τοῦ 1158 καὶ ἀφοροῦσε μονὲς καὶ ἄλλα ἱερὰ καθιδρύματα τῆς περιοχῆς τῆς Κωνσταντινούπολης³. Σύμφωνα μὲ τὴν διάταξη αὐτή, θὰ συντάσσονται πρακτικὰ τῶν σήμερον κατεχομένων παρὰ τῶν μονῶν ἀκινήτων καὶ παροίκων καὶ θὰ κατοχυρώνονται τὰ νομίμως κατεχόμενα ὄσα ὁμως δὲν κατέχονται νομίμως, θὰ ἀφαιρεθοῦν (τὸ ἀδίκως κατεχόμενον ἀφαιρεθήσεται), ἐὰν ὁ ἀναγραφεὺς διαπιστώσει ὅτι αὐτὰ (τόπια ἢ πάροιχοι κ.ἄ.) κατέχονται ἐπέκεινα τοῦ περιορισμοῦ⁴.

Ἡ διάταξη αὐτή, πού περιέχεται στὸ παραπάνω χρυσόβουλλο γιὰ τὶς μονὲς καὶ τὰ ἄλλα ἱερὰ καθιδρύματα τῆς Κωνσταντινούπολης (Μάρτ. 1158), εἶχε περιληφθεῖ, πιθανότατα, καὶ σὲ μεταγενέστερο (μὴ σωζόμενο) πρόσταγμα τοῦ Μανουήλ ἀναφερόμενο σὲ ἐπισκοπὲς καὶ μοναστήρια ὅλης τῆς ἐπικράτειας. Αὐτὸ συνάγεται, νομίζω, ἀπὸ τὸ ἔγγραφο μας (Ἀπριλ. 1163). Τὸ μεταγενέ-

1. Astruc, *Stagi*, σελ. 215 (στίχ. 39-41), 217, 222, 243, 245.

2. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1372.— Zepos, *JGR*, τόμ. Α', σελ. 376-378.— Ηρβλ. καὶ Svoronos, *Rescrit*, σελ. 328 κ.έ.

3. Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1419.— Zepos, *JGR*, τόμ. Α', σελ. 384-385.— Ηρβλ. καὶ Svoronos, *Rescrit*, σελ. 330 κ.έ.

4. Zepos, *JGR*, τόμ. Α', σελ. 384.— Ηρβλ. καὶ Svoronos, *Rescrit*, σελ. 333.

στερο αυτό και μὴ σωζόμενο πρόσταγμα τοῦ Μανουήλ (τὸ ὁποῖο θὰ εἶχε ἀπολυθεῖ μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1158 καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1163) θὰ περιεῖχε, ἀσφαλῶς, καὶ ἄλλες διατάξεις, πού ἀφοροῦσαν ὄχι μόνον κτήσεις μοναστηρίων, ἀλλὰ καὶ ἄλλα συναφῆ θέματα, σχετιζόμενα μὲ τὶς ἐπισκοπές. Αὐτὸ ὑποδηλώνει ἡ φράση τοῦ ἐγγράφου μας ὅτι τὸ βασιλικὸ ἐκεῖνο πρόσταγμα εἶχε ἀπολυθεῖ πρὸς χειραγωγίαν καὶ καθόλου ἐλευθερίαν τῶν ἐν αὐταῖς [= ταῖς ἀγιωτάταις ἐκκλησίαις] ἀρχιερέων (Α, στ. 20)¹.

Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ἡ παραπάνω τελευταία φράση, μαζί μὲ τὰ συμφοραζόμενα (Α, στ. 19-20), ἔχει μεταφερθεῖ ἐδῶ αὐτούσια ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ σχετικῆς (μὴ σωζομένου) προστάγματος. Αὐτὸ συνηθίζεται, ὅπως ξέρουμε, καὶ τὸ συνηθίζει καὶ ὁ συντάκτης τοῦ ἐγγράφου μας: Στὴν ἀρχὴ τοῦ τεμαχίου Α, στοὺς πρώτους στίχους πού διαβάζονται, διακρίνουμε (παρὰ τὰ ἐνδιάμεσα κενὰ) αὐτούσια σχεδὸν μιὰ φράση ἀπὸ τὸν λεγόμενο «ιατῆρα», τὸ χρυσόβουλλο δηλ. τοῦ 1148. Μεταφέρω τὴ φράση ἀπὸ τὸν «ιατῆρα»: . . . χρυσόβουλλον λόγον τῆ μητρὶ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, τῆ Νέα Σιών, τῶ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐνδαιτήματι, καὶ τοῖς κατὰ τὰς νήσους πάσας καὶ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν ἀρχιερεῦσιν . . . (JGR, σελ. 376).

Ἐνα ἄλλο σημεῖο τοῦ ἐγγράφου μας, πού ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ, σχετίζεται μὲ τὸν ὄρο κληρικοπαροίκιος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τῆς λέξης κληρικοὶ καὶ ἄλλων συναφῶν ὄρων σὲ διάφορα βυζαντινὰ κείμενα ἔχει ἀρκετὰ ἀπασχολήσει τὴν ἔρευνα². Στὸ ἐγγραφοῦ μας γίνεται λόγος, ὅπως εἶδαμε, γιὰ κληρικοπαροίκους (Α, στ. 8-9, 11-12). Λίγο πῶς κάτω διαβάζουμε μιὰ φράση πού εἶναι, θὰ λέγαμε, ἐπεξηγήση τοῦ ὄρου: κληρικοὶ τῆ ἀγιωτάτη ἐπισκοπῆ ἐκδουλεύοντες (Α, στ. 24). Μ' αὐτὴ τὴ φράση ἀρχίζει ἡ ὀνομαστικὴ ἀπαρίθμηση τῶν ὄσων εὐρέθησαν [. . .] ἐν τῷ χωρίῳ ὅπερ κάστρον [. . .] Σταγῶν ἐγχωρίως ἐπονομάζεται, πού ὅλοι τοὺς ἀσκοῦν κάποιο ἐκκλησιαστικὸ λειτούργημα ἢ κατέχουν κάποιο ἐκκλησιαστικὸ ὄφικιο: διάκονος, ἀναγνώστης, ἱερεὺς καὶ πρωτέχδικος, δομέστικος, πρωτοψάλτης, διάκονος καὶ σκευοφύλαξ, ἀρχιδιάκονος κ.ἄ. (Α, στ. 25-37). Ἀπ' αὐτοὺς ἄλλοι εἶναι ἀκτῆμονες, ἄλλοι βοιδᾶτοι, ἄλλοι ζευγαράτοι.

Στὴ συνέχεια τοῦ κειμένου, ὅπου ἡ ἀναγραφή προχωρεῖ σὲ ἄλλα χωρία, οἱ ἀναγραφόμενοι δὲν εἶναι συνήθως κληρικοί. Χαρακτηρίζονται ἄλλωστε ὡς παροικοὶ προσκαθήμενοι (Α, στ. 37, Δ στ. 9) ἢ ἀπλῶς προσκαθήμενοι (Β-Γ, στ.

1. Βλ. σχετικὰ αὐτοκρατορικὰ ἐγγραφα πού ἐπισημαίνει καὶ σχολιάζει ὁ Ν. Σβορώνος (*Rescrit*, σελ. 328 κ.έ.).

2. Βλ. S v o r o n o s, *Rescrit*, σελ. 364 κ.έ.—Πρὸς καὶ J. K a r a y a n n o p u l o s, *Ein Problem der spätbyzantinischen Agrargeschichte*, *JÖB* 30 (1981), σελ. 236.—Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἔγγαμου κλήρου στὸ Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1986, σελ. 186 κ.έ.

6). Και αυτοί επίσης, όπως είδαμε, δὲν εἶναι ὅλοι ζευγαράτοι. Ὑπάρχουν ἀνάμεσα τους καὶ βοϊδάτοι καὶ ἀκτῆμονες.

Ὅπως εἶναι γνωστό, τὰ «δίκαια» τῆς Ἐπισκοπῆς Σταγῶν τὰ ἀπαριθμεῖ καὶ τὰ κατοχυρώνει ἀργότερα ἓνα χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (Μάρτιος 1336). Ἐκεῖ διαβάζουμε ὅτι «ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Σταγῶν καὶ οἱ κληρικοὶ αὐτοῦ» παρακάλεσαν νὰ κατοχυρωθοῦν διὰ «χρυσοβούλλου βεβαιωτικοῦ πάντων τῶν προσόντων τῆ ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ» κτλ. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπικυρώνει ὅσα «κατέχει καὶ νέμεται» ἡ ἐπισκοπή, καί, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, προσθέτει: ἐκδουλεύουσι δὲ καὶ οἱ τοιοῦτοι κληρικοὶ καθὼς εἰσι τεταγμένοι εἰς τὴν τοιαύτην ἐπισκοπὴν, ἀποδώσωσι δὲ πρὸς αὐτὴν τὸ ἀνήκον τέλος ὅσοι ἔχουσιν ὑποτελῆ κτήματα αὐτῆς κτλ.¹ Ἡ περικοπὴ αὐτῆ χρήσιμο εἶναι, νομίζω, νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὶς ἀνάλογες φράσεις τοῦ ἐγγράφου μας, ἂν καὶ ἀπὸ τὸ 1163 ὡς τὸ 1336 εἶχε μεσολαβῆσει ἓνα μακρὸ χρονικὸ διάστημα δύο περιόδου αἰῶνων.

Δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπη καὶ μιὰ ἄλλη παρατήρηση. Στὸ χωρίον τοῦ κάστρου Σταγῶν ὅλοι οἱ ἀναγραφόμενοι κληρικοπάροικοι φέρουν ἑλληνικὰ ὀνόματα. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τοὺς παροίκους τῶν ἄλλων χωρίων. Ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ: *Χωρίον Κόζερος* (Α, στ. 39 κέ.): Νέγρης, Κρατζούνης τοῦ Δραγίνου, Δόβρος, Νεάζο(ς?), Βρατινός, Ράδος υἱὸς Νεσνάνας, Τζέρνος ὁ Ξελίτης, Κράικος ὁ Πρισέτζης, Στάνος, Δραγίνος ὁ Βρατουμίρ, Δοβρωτάς, Σθλάβα χήρα, Σθλαβωτάς υἱὸς τῆς Βοδίνας, κ.ἄ.— *Χωρίον Γάβροβο* (Β-Γ, στ. 7-12): Στάνος τοῦ Μακροσκούλη, Δραγωτάς, Σέμκος, Τζερνωτάς υἱὸς τοῦ Δραγάνου, Τσίσνος, Ράδος, Ἰβάν, Πρινίσκος, κ.ἄ.— *Χωρίον Κοβέλτζι* (Δ, στ. 9-15): Δοβρωτάς υἱὸς τοῦ Στάνου, Θεόδωρος υἱὸς τοῦ Δοβροσθᾶ, κ.ἄ.

Ἄς ὑπενθυμίσουμε —δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετο— ὅτι τὸ γνωστὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1336 ποὺ προαναφέραμε, κοντὰ στὰ ἄλλα ποὺ ἀπαριθμεῖ, ἀναφέρει ἐπίσης *Βλάχους τε καὶ Βουλγάρους καὶ Ἀλβανίτας*².

Τὸ ἐγγράφον μας, τώρα ποὺ συμπληρώνεται μὲ τὰ τεμάχια Α, Β-Γ, Δ (μὲ τὰ ὁποῖα τριπλασιάζεται τὸ κείμενον ποὺ δημοσίευσε καὶ σχολίασε ὁ Astruc), προσφέρεται γιὰ νέες τοπογραφικὰς ἐξακριβώσεις μὲ ἀφετηρία τὰ πολλὰ τοπωνύμια ποὺ περιέχει³. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ το-

1. Τὸ χρυσόβουλλο αὐτὸ (ποὺ τὸ κείμενό του ἔχει μεταγραφῆ καὶ στὸν βορινὸ τοῖχο τοῦ νάρθηκα τοῦ ἐπισκοπικοῦ ναοῦ τῆς Καλαμπάκας) τὸ ἔχουμε, ὅπως εἶναι γνωστό, σὲ ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες καμιά δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὴ. Παραπέμπω στὴν ἔκδοση MM, τόμ. 5, σελ. 272-273 καὶ Uspenskiĭ, *Putesestvie*, σελ. 407.

2. MM, τόμ. 5, σελ. 271 καὶ Uspenskiĭ, *Putesestvie*, σελ. 406

3. Τοπογραφικὰς ἐξακριβώσεις καὶ ταυτίσεις τοπωνυμίων ἀπασχόλησαν ἤδη τὸν Astruc, *Stagi*, σελ. 217-222 καὶ 239-240, ὅπου καὶ παλαιότερη βιβλιογραφία Ἀπὸ τὴν

πωνύμια επαναλαμβάνονται στο χρυσόβουλλο του 1336 που προαναφέραμε, καθώς και σε άλλα κείμενα. Θα ξεπερνούσαμε όμως τα όρια του σημερινού δημοσιεύματος, αν προσκτείναμε την πρώτη αυτή παρουσίαση του νέου ύλικού και προς αυτή την κατεύθυνση. Επιβάλλεται άλλωστε να γίνει —και θα γίνει κάποτε— μια τοπογραφική αποτύπωση του συνόλου των κατά καιρούς κτήσεων και της δικαιοδοσίας της επισκοπής Σταγών, μιάς περιοχής που άρχιζε έξω από τα Τρίκαλα κι άπλωνόταν ως την ήπειροθεσσαλική κορυφογραμμή της Πίνδου.

ΕΡΑ ΒΡΑΝΟΥΣΗ

μετέπειτα βιβλιογραφία σημειώνω τα γενικότερα έργα: Άννας Άβραμέα, *Η βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204. Συμβολή εις την ιστορικήν γεωγραφίαν*, Αθήνα 1974 (βλ. κυρίως σελ. 158-161: Σταγοί).— B. Ferjančić, *Tesalija u XIII i XIV oeku*, Βελιγράδι 1974.— J. Koder, F. Hild, P. Soustal, *Hellas und Thessalia* (Tabula Imperii Byzantini, 1), Βιέννη 1976 (βλ. κυρίως σελ. 262-263: Σταγοί).

ΜΕΤΕΩΡΑ-ΒΑΡΑΛΛΑΜ, ἀρ. 1 Ἡ ἀρχὴ τοῦ πεμαχίου Α, τὸ τέλος τοῦ πεμαχίου Δ

ταν τή βυζαντινή αποστολική προσφορά με τήν άφιξη εκεί τών αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου¹, και ή εκκλησιαστική ήγεσία τής Κωνσταντινούπολης συνέχιζε με μεγαλύτερο ζήλο τὸ αποστολικὸ τῆς ἔργου, ὅταν τήν άνοιξη τοῦ 864 ή βυζαντινή στρατιωτική εμφάνιση στὴ Βουλγαρία ματαιώσε τὰ σχέδια τοῦ Βόρη νά εισβάλει μαζί με τὸν αὐτοκράτορα τής Ἀνατολικῆς Φραγγίας Λουδοβίκο Γερμανικὸ (840-876) στὴ Μοραβία, και ἀνάγκασε τὸν Βούλγαρο ἡγεμόνα νά δεχθεῖ τὸν χριστιανισμό ἀπὸ τὸ Βυζάντιο². Μέσα στὰ πλαίσια τῆς επέκτασής τῆς, ή βυζαντινὴ αὐτοκρατορία συμπεριέλαβε και τὸ Σκυθικὸν ἀνήμερον τε και ἄγροικον ἔθνος τῶν Ρῶς, τοὺς ὁποίους ὁ Φώτιος στὴν περίφημη «Ἐγκύκλιο Ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικούς θρόνους» ἰσχυρίζεται ὅτι ἔχει ἤδη ἐκχριστιανίσει.³

Οἱ ἐξελιζόμενες αὐτὲς ἦταν ἀδύνατο νά ἀφήσουν ἀδιάφορο τὸν πάπα Ρώμης Νικόλαο Α' (858-867), ὁ ὁποῖος ἔβλεπε τὴ Μοραβία νά εισέρχεται στὴ βυζαντινὴ σφαίρα ἐπιρροῆς σὲ μία ἐποχὴ πού ὀλόκληρη ή Δυτικὴ Εὐρώπη, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ Ἰσπανία, βρισκόταν στὴν ἀπόλυτη πνευματικὴ ἐπικυριαρχία του⁴. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐκεῖνο πού ὁ πάπας Νικόλαος πρέπει νά ἔβλεπε με

1. Πρβλ. Dvorņik, *Byzance et Rome...*, σελ. 165-170. — Τοῦ Ἰδίου, *Byzantine Missions among the Slavs. SS. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick-New Jersey 1970, σελ. 103-104. — Τοῦ Ἰδίου, *Les Slaves...*, σελ. 81-84. — H. Grotz, *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867-872) und seine Zeit*, Wien-Köln-Graz 1970, σελ. 149-155.

2. Πρβλ. Bury, ὁ.π., σελ. 383-385. — Dvorņik, *Byzance et Rome...*, σελ. 186-189. — Τοῦ Ἰδίου, *Schisme...*, σελ. 158. — Petrov, ὁ.π., σελ. 41-52. — Dvorņik, *Les Slaves...*, σελ. 85-86. Οἱ βυζαντινὲς πηγὲς ἀποδίδουν τὴν ὑποταγὴ τοῦ Βόρη στὶς ἐξοθνεωτικὲς συνέπειες τοῦ λιμοῦ, πού μάστιζε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ τῆ Βουλγαρία (βλ. Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 162-165, Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 824 (CSHB), Ψευδοσυμμεών, σελ. 665 (CSHB), Λέοντα Γραμματικό, σελ. 238 (CSHB), Θεοδόσιο Μελιτηνό, σελ. 166-167 (Tafel), Συνέχεια Γεωργ. Μοναχοῦ, σελ. 8 (Istrin), Γενέσιο, Δ', σελ. 69, Σκυλίτζη, σελ. 90-92, Ζωναρᾶ, IV, σελ. 5).

3. Φωτίου Ἐπιστολὴ, ἀρ. 2, σελ. 50 (Laourdas - Westerink) και Συνέχεια Θεοφάνη, σελ. 196. Πρβλ. Hélène Ahrweiler, *Les relations entre les Byzantins et les Russes au IXe siècle*, Bulletin d'Information et de Coordination de l'Association Intern. des Études Byzant. 5 (1976), σελ. 57-70 (= Byzance: Les pays et les territoires, Var. Reprints, Λονδίνο 1976, ἀρ. VII). Γιὰ τὰ θετικὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἀποστολικοῦ ἔργου, πού ἀνέπτυξε τὸ πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πρώτης πατριαρχείας τοῦ Φωτίου βλ. ἐπίσης τὴν Ἐπιστολὴ (ἀρ. 97, σελ. 132), στὴν ὁποία ὁ Φώτιος συγκαίρει τὸν ἀρχιεπίσκοπο Βοσπόρου Ἀντώνιο, ἐπειδὴ κατόρθωσε νά μετατρέψῃ τὸν Σκυθικὸ Πόντο ἀπὸ ἡλιθιωτὸν εἰς ἑβραϊκὸν και ἰουδαϊκόν.

4. Τὸ ὅτι ἐδῶ και αἰῶνες ὀλόκληρη ή Δύση ἀνῆκε στὴ σφαίρα ἐπιρροῆς τοῦ πάπα Ρώμης φαίνεται ἀπὸ τὴ φράση τοῦ πάπα Γρηγορίου Β' (715-731) ... πᾶσα ή δύσις εἰς τὴν ἡμετέραν ταπεινώσιν ἔχει τὴν ἀπόβλεψιν... βλ. J. Guillaud, *Aut origines de l'Iconoclisme: Le témoignage de Grégoire II?*, TM 3 (1968), σελ. 297. Πρβλ. ἐπίσης Dvorņik, *Les Slaves...*, σελ. 84.